

KASTEELKATERN

December 2013 ■ jaargang 15 ■ nummer 43

Periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting

vakantie en niet bij het dagelijkse activiteitenpatroon. Als de omwonenden de ruïne gebruiken, dan is dat vaak als deel van een wandel- of fietstocht en soms als plek om te picknicken of op een bankje te zitten.

De herkenning van de ruïne kan behalve door het gebruik voor recreatieve activiteiten deels worden verklaard door woongedrag en leeftijd. Onder de res-

pondenten van één van beiden op de herkenning moeilijker te duiden is.

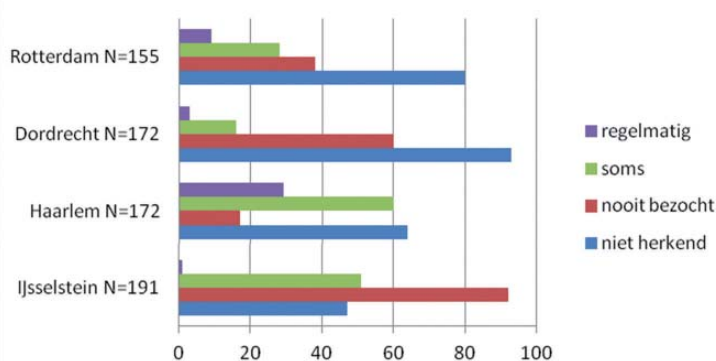
Weinig verbondenheid, wel waardering

De verbondenheid van de respondenten met de ruïne is beperkt. Waar zij zich wel sterk verbonden voelen met de wijk en de stad, hadden zij deze gevoelens nauwelijks voor de ruïne. Slechts tien respondenten geven blijk van een verbondenheid, en alleen in Haarlem en in IJsselstein geeft ruim een derde van de respondenten te kennen enige verbondenheid met de ruïne te voelen (zie tabel 1). De mate van verbondenheid is berekend op een schaal van -8 tot 8, de gemiddelden per ruïne variëren van -0,3 tot -1,6 en zijn dus licht negatief. Uit dezelfde tabel blijkt ook dat de respondenten die de ruïne herkennen van een foto zich er meer verbonden mee voelen. Het wel of niet herkennen van de ruïne blijkt zelfs van grotere invloed op de binding dan het daadwerkelijk bezoeken van de ruïne. Zie de tabel onderaan de pagina.

Voorafgaand aan het onderzoek waren uit de literatuur verwachtingen afgeleid over welke factoren invloed hebben op de verbondenheid met de ruïne. Niet al deze verwachtingen kwamen uit. Zo bleek de ruïne geen rol te spelen in de verbondenheid met de buurt en vice versa. Ook leeftijd nam geen plaats in bij het verklaren van de verbondenheid met de ruïne. De woongedrag bleek wel van enige invloed, net als bij het herkennen van het object, ook cultuurparticipatie had invloed op de verbondenheid met de ruïne. Naarmate men langer in de buurt woont en meer cultureel geëngageerd is, voelen de omwonenden zich meer verbonden met de overgebleven muurresten. Ook bleek er een samenhang tussen verschillende recreatievormen en de binding met de ruïne: bij wandelen, picknicken en ontspannen mag er vanuit gegaan worden dat een frequenter recreatief bezoek leidt tot een hogere binding.

De waardering voor de ruïne (schoonheid, omgeving en huidige staat) door de bezoekers is licht positief en daarmee iets groter dan de verbondenheid. Waardering werd weliswaar aan de hand van vijf stellingen gemeten en dus op een schaal van -10 tot 10, maar het gemiddelde ligt voor alle bezoekers op 3,6. Daarbij scoren Haarlem en Rotterdam aanmerkelijk hoger, respectievelijk 4,4 en 4,0 tegenover 2,5 (IJsselstein) en 1,4 (Dordrecht). Met uitzondering van de ruïne van Dordrecht vindt driekwart van de bezoekers de ruïne mooi, in Dordrecht is slechts

herkenning en bezoek

pondenten bevonden zich mensen die net in de wijk rondom de ruïne waren komen wonen en mensen die er al decennia lang woonden. Dit maakte het mogelijk om te bepalen wat de invloed van woongedrag is. Het bleek dat het aandeel mensen dat de ruïne herkent groter is onder respondenten die al langer in de wijk wonen. Dit was weliswaar geen sterk verband, maar kan wel als aanwijzing dienen richting verklarende factoren. Ook leeftijd bleek van invloed: oudere respondenten herkennen de ruïne over het algemeen vaker dan jongeren. Kennelijk heeft dit soort erfgoed even tijd nodig om tot het (omgevings)bewustzijn toe te treden. Wel moet bij dit verband worden opgemerkt dat er ook enige samenhang bleek te bestaan tussen de woongedrag en de leeftijd van de respondenten: oudere mensen wonen er over het algemeen langer. Het kan daarom zijn dat deze beide eigenschappen met elkaar interverneren, waardoor het

Boven: Aantal respondenten dat de ruïne al dan niet herkent en gebruikt. Regelmatig bezoek betekent dat de respondent eens per maand of vaker bij de kasteelruïne komt.

Onder: Deze tabel toont de gemiddelde verbondenheid met de kasteelruïne, per stad.

	IJsselstein	Dordrecht	Rotterdam	Haarlem
Totale steekproef	-0,31	-1,59	-1,27	-0,35
Niet herkenners	-1,76	-2,62	-2,36	-1,95
Wel herkenners	+0,12	-0,51	-0,43	-0,54

de helft van de bezoekers het met deze stelling eens. Ruim 90% van de bezoekers in Haarlem en Rotterdam vindt ook de omgeving van de ruïne mooi. Dat aantal ligt in IJsselstein en Dordrecht veel lager. Relatief de meeste negatieve reacties komen van de bezoekers van kasteel IJsselstein op de stelling 'ik ben tevreden met de huidige staat waarin de kasteelruïne verkeert'. Een derde is het niet met deze stelling eens.

Invloed van context

Als het onderzoek ons één ding leert, dan is het dat iedere kasteelruïne anders is, niet alleen in ontstaansgeschiedenis, locatie en uiterlijk, maar ook in de rol die de ruïne speelt in het leven van de huidige omwonenden. De resterende toren van kasteel IJsselstein is een duidelijke *landmark*. Driekwart van de geënquêteerde inwoners van IJsselstein herkent de toren. Dat betekent helaas niet dat zij zich sterk verbonden voelen met de toren. Het gebruik van de toren of de grond rondom de toren is daarvoor veel te beperkt: het grootste deel van de tijd is de ruïne gesloten voor publiek en het informatiebord ligt in de opslag.

De veel minder herkenbare 'bult' in de Stadskweektuinen van Haarlem wordt toch door 63% van de respondenten uit Haarlem herkend. Het recreatief gebruik van deze ruïne is het grootste en daarmee ook het aantal omwonenden dat goede herinneringen heeft aan de ruïne. Gelegen op een begraafplaats of tussen industrie en een gevangenis, hebben de kasteelruïnes van Hillegersberg en Huis ter Merwede het moeilijker om een betekenisvol erfgoed te zijn voor de omwonenden. Zij worden door minder dan de helft van de respondenten herkend, terwijl de ruïne van Huis ter Merwede voorzien is van een

Boven: Ruïne van Huis ter Kleef in Haarlem, opgenomen in de Stadskweektuinen.

Rechts: Ruïne van Hillegersberg (Rotterdam), onderdeel van de begraafplaats van de kerk bij het kasteel.

groot informatiebord, wandelpaadjes en een picknick-bank. Het gebruik en de binding lijken vooral beïnvloed door de context van de kasteelruïne. Bovendien is het oordeel dat de bezoekers vellen over de toegankelijkheid en de geschiktheid voor recreatie van grote invloed op hun waardering van de kasteelruïne.

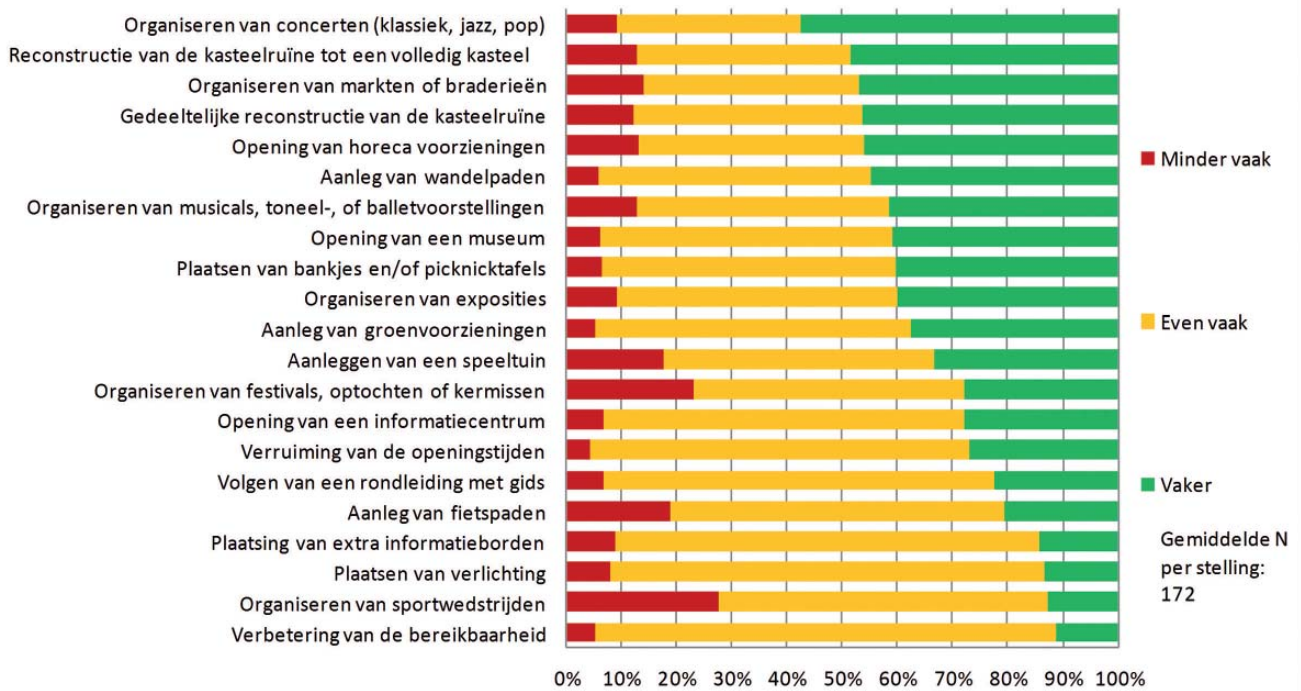
Bijrol als decorstuk?

De bezoekaantallen en de waardering van ruïnes lijken hoger als de ruïne een toevoeging vormt op een andere activiteit, zoals in Haarlem, waar de ruïne in een druk bezocht park ligt met een speeltuintje, een dierenweide en een Natuur- en Milieu Educatie (NME) centrum. Omwonenden komen ook of juist voor de andere activiteiten naar het park en zien dan de ruïne. De ruïne in Rotterdam lijkt in zijn huidige vorm en gebruik ook thuis te horen op de begraafplaats, maar de lezer begrijpt dat op de begraafplaats geen andere activiteiten aangeboden (kunnen) worden. Als we de huidige bezoekers van de vier ruïnes vragen naar wenselijke aanpassingen, dan zien we het meeste effect bij activiteiten die de ruïne als decor gebruiken. De huidige bezoekers zouden vaker komen als er concerten, toneelvoorstellingen of braderieën bij de ruïne zouden worden georganiseerd. Zelfs de huidige gebruikers hebben dus een extra aanleiding nodig om vaker bij de ruïne te komen. Het verbeteren van de verlichting of het plaatsen van een informatiebord alleen hebben daarom nauwelijks effect op de bezoekgenegenheid. Overigens zijn niet alle activiteiten volgens de bezoekers geschikt bij dit decor: de meeste negatieve reacties kwamen op het idee om een sportwedstrijd, festivals of optochten te organiseren en op het idee om een speeltuin te realiseren.

Een van de vragen in de zoektocht naar draagvlak voor het behoud van de ruïnes is of er manieren zijn om juist niet-bezoekers naar de kasteelruïne te lokken. Wat voor activiteiten of voorzieningen verleiden deze grote groep omwonenden tot een bezoek? Een informatiebord? Koffie met gebak? Of moet er voor hen vooral wat te beleven zijn: een klimmuur of een braderie? De respon-

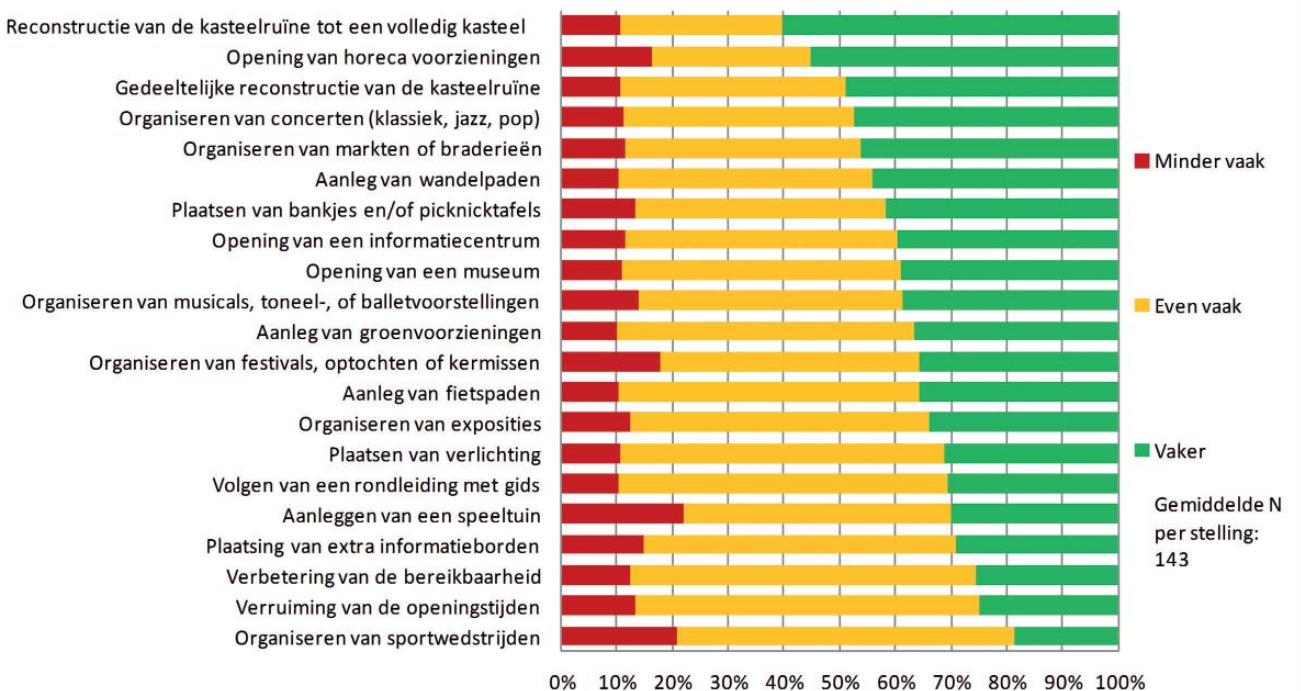
Figuur 2a: Bezoekgeneigdheid bij voorgestelde ingrepen, groep "bezoekers"

denten die de kasteelruïne wel herkennen maar niet bezoeken geven op punten een hele andere reactie dan de respondenten die de ruïne wel bezoeken. Ruim de helft van hen zou de ruïne vaker gaan bezoeken als deze geheel of gedeeltelijk werd gereconstrueerd. De huidige

muurresten zeggen hen blijkbaar te weinig. Daarnaast reageren ook deze respondenten positief op activiteiten die de huidige ruïne als decor gebruiken zoals horeca, concerten en braderieën. De vraag over wenselijke aanpassingen is ook voorgelegd aan de respondenten

Figuur 2b: Bezoekgeneigdheid bij voorgestelde ingrepen, groep "niet- bezoekers, wel bekend met ruïne"

die de ruïne niet eens herkenden, in Dordrecht en Rotterdam toch de helft van de respondenten. Helaas hebben slechts elf respondenten een poging gedaan deze vraag te beantwoorden. Misschien vonden de anderen het lastig om een oordeel te vellen over de aanpassingen omdat ze de huidige situatie niet kennen of hadden zij sowieso niet de intentie om de ruïne te gaan bezoeken – ongeacht welke aanpassing gedaan zou worden.

Conclusie

De lokale betekenis van de kasteelruïnes, gemeten naar gebruik en verbondenheid, voor omwonenden lijkt beperkt te zijn. De ruïnes worden door 59% van de 690 respondenten herkend van een foto, maar meer dan de helft van deze herkenners komt er nooit. Recreatief medegebruik (wandelen, fietsen, picknicken) van de ruïnes vindt plaats, maar weinig frequent. Alleen Haarlem vormt hier een uitzondering op. Als totale groep rapporteren de omwonenden weinig binding met de kasteelruïne op loopafstand. In lijn met wat wordt aangenomen over draagvlak voor erfgoed is de binding groter bij de respondenten die het object herkennen. De binding bij de bezoekers is niet veel sterker dan die van de herkenners, maar de bezoekers waarderen de ruïne wel.

De gepresenteerde cijfers met betrekking tot herkenning en daadwerkelijk gebruik van kasteelruïnes vormen mogelijk nog een overschatting voor de mate waarin in Nederlanders in het algemeen ruïnes in hun omgeving herkennen en gebruiken, zeker de weinig complete exemplaren. Het gaat in dit onderzoek immers om vier ruïnes die in de stedelijke kernen liggen. Er wonen veel mensen op korte afstand van de ruïne; de ruïne staat in hun dagelijkse leefruimte. Bovendien kan de mogelijkheid van selectieve non-respons ook niet helemaal uitgesloten worden. Het woord kasteelruïne stond niet in de aanhef van de enquête, om te voorkomen dat mensen die de ruïne nooit bezoeken op voorhand weigerden mee te werken. Toch zou het kunnen dat sommige omwonenden die de ruïne niet herkenden of niet bezochten, de enquête wel in ontvangst hebben genomen, maar niet of onvolledig hebben ingevuld, omdat die voor hen te weinig relevant leek.

Deze uitkomsten kunnen tot twee verschillende gevolgtrekkingen leiden met betrekking tot het behoud van de ruïnes. De optimistische reactie zou zijn: we moeten zorgen voor meer bekendheid van de ruïne. Dat kan door het organiseren van activiteiten in de nabijheid. Al is de ruïne slechts een decorstuk, als de omwonenden eenmaal tot bezoek aan de ruïne verleid zijn, krijgt het object meer betekenis voor ze. Een meer pessimistische gevolgtrekking is dat de ruïnes in hun huidige staat nooit meer dan een bijrol zullen spelen. Muurresten zeggen de omwonenden te weinig. Voor een grotere lokale betekenis

Boven: Ruïne van Huis te Merwede (Dordrecht).

zou de ruïne geheel of gedeeltelijk herbouwd moeten worden. We beseffen dat beide wegen al bewandeld zijn voor andere ruïnes en beide ook hun nadelen hebben als het gaat om de intrinsieke waarde van de ruïne. Dit kwantitatieve onderzoek maakte het mogelijk om bij vier verschillende kasteelruïnes veel omwonenden te enquêteren. Om dit te kunnen doen is er gebruik gemaakt van een enquête met gesloten vragen. Het heeft ons enig inzicht gegeven in lokale betekenis, in de vorm van herkenning, gebruik en verbondenheid van een grote groep omwonenden. Het zou goed zijn om deze data in de komende tijd aan te vullen met diepte-interviews van omwonenden om meer te leren over de betekenis van de ruïne in de vorm van persoonlijke of overgeleverde verhalen. Gelukkig blijkt al jaren dat studenten geïnteresseerd zijn in het doen van onderzoek naar erfgoed en kastelen in het bijzonder. Wordt vervolgd. ■

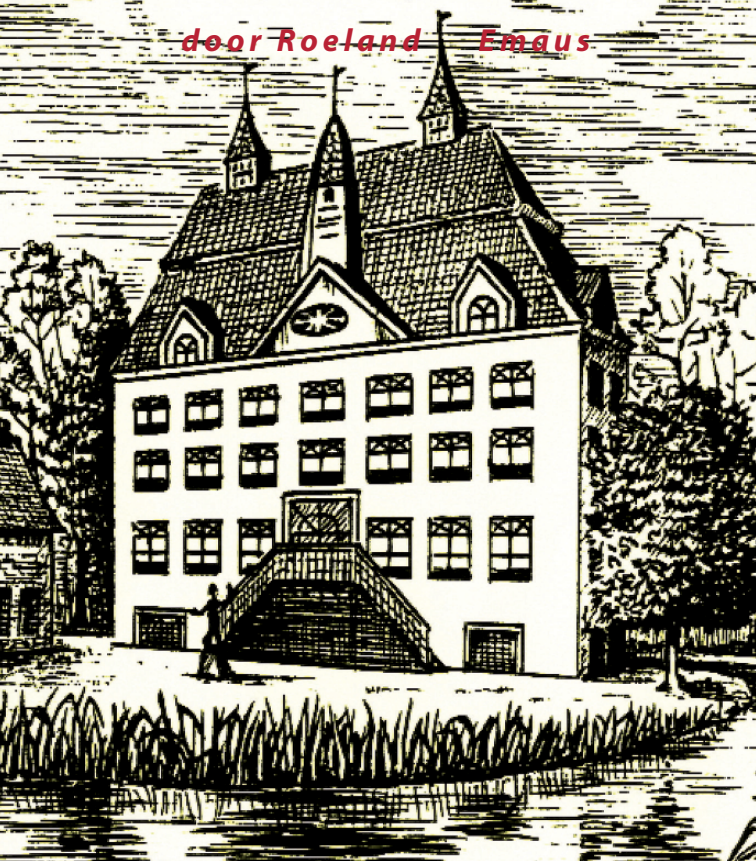
Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van de cursus Wetenschappelijke Onderzoeksoefening van de Bacheloropleiding Sociale Geografie en Planologie (Universiteit Utrecht). De auteurs danken de studenten voor hun inzet en enthousiasme. De rapporten van de studenten en de samenvatting van het gehele onderzoek zijn te vinden op de website van de Nederlandse Kastelenstichting www.kastelen.nl

Literatuur

- Munsters, W. (2001) *De cultuurtoerist*, Apeldoorn.

EEN KLEIN VELD- ONDERZOEK NAAR KASTEEL SINDEREN

door Roeland Emaus

Rond het dorp Sinderen (Oude IJsselstreek) herinnert weinig meer aan het voormalige kasteel; alleen de kapel en een deel van de slotgracht die nu als sloot dienst doet, liggen als relict in het landschap. Op het kasteelterrein zelf staat een boerenbedrijf. Het land direct rond het erf is in gebruik als akker en weiland. Het Huis Sinderen is in de jaren na 1871 gesloopt waarna er van de vrijgekomen bouwmaterialen vijf boerderijen in de omgeving zijn gebouwd. Dat hier eertijds een kasteel heeft gestaan, is voor iedere passant evident.

Roeland Emaus is
archeoloog en GIS-specialist bij
Artefact! Avies en onderzoek in erfgoed

Het informatiepaneel bij de picknickbanken naast de kapel laat hier geen onduidelijkheid over bestaan. Op het paneel is de kadastrale minuut afgebeeld waarop men duidelijk kan zien hoe het terrein er ongeveer uitgezien moet hebben. Daarnaast zijn de afbeelding van Bloot (fig. 1) en het familiewapen van de familie Van Sinderen afgebeeld en is er enige informatie te lezen over deze familie, de kapel en het kasteel.

Zoals zal blijken schort het wat betreft kasteel Sinderen aan nauwkeurig en betrouwbaar beeldmateriaal. Veel archiefstukken zijn er niet bewaard gebleven. In het stadsarchief van Wuppertal schijnen nog wel enkele stukken met betrekking tot Sinderen aanwezig te zijn (Wartena 29). Daar zou in de toekomst nog onderzoek kunnen plaatsvinden. De huidige kennis van het kasteelterrein is beperkt in zowel nauwkeurigheid, volledigheid als in de tijd. Het beeld- en kaartmateriaal kan slechts iets over een periode van ruwweg anderhalve eeuw vertellen, terwijl het kasteel waarschijnlijk ongeveer zeshonderd jaar heeft bestaan. We tasten voor meer dan vier eeuwen volledig in het duister. Wanneer er weinig historisch materiaal aanwezig is, kan een archeologisch veldonderzoek nieuwe informatie opleveren en veronderstelde feiten bevestigen of juist ontkrachten. In dit artikel volgt een kort overzicht van het reeds gedane onderzoek en de gegevens die over het Huis Sinderen bekend zijn. Daarna worden kort de resultaten gepresenteerd van het karterend archeologisch booronderzoek dat in de winter van 2010-2011 door de auteur is uitgevoerd.

Korte historie

In de jaren '70 van de vorige eeuw heeft er onder leiding van een aantal amateur-archeologen van de archeologische werkgroepen Doetinchem en Arnhem een kleine opgraving plaatsgehad op het kasteelterrein. In een kort artikel wordt melding gemaakt van enkele gegraven proefsleuven in het westelijke deel van het kasteelterrein (Onderzoek 42, 43). Hierbij zijn drie muren waargenomen en werden delen van een stenen vloer blootgelegd. Daarnaast werd er op verschillende plaatsen op het terrein aardewerk gevonden waaronder fragmenten Delfts blauw en -wit, fragmenten gebeeldhouwd zandsteen, stukken geglazuurde plavuizen, fragmenten steengoed uit de nieuwe tijd en delen van pijpen en pijpjes. De oudste fragmenten zijn van blauwgrijs aardewerk die in de dertiende en veertiende eeuw te plaatsen zijn.

De vroegste historische vermelding rond Sinderen komt tevens uit deze periode: *Albero de Sinderen* verschijnt voor het eerst in een oorkonde uit 1230 waar hij als getuige van Ludolf van Steinfurt optreedt. Daarna treden er naast *Albero* tussen 1234 en 1252 ook nog zijn broers

Rodolfus en Arnoldus de Sinderen op als getuige(n) in diverse oorkondes. Rodolfus wordt daarbij vanaf 1234 *advocatus de Sinderen* genoemd wat kan wijzen op een beheer als leenman van het goed Sinderen. In een oorkonde uit 1252 wordt echter Arnoldus door Herman I van Lohn *castellanus noster* genoemd waaruit Schaap (1970: 187) opmaakt dat Arnoldus zich in Lohns gebied, tussen Varsseveld en het Duitse Lohn is blijven handhaven terwijl Rodolfus zich met de hoofdtak richting de Veluwe heeft verplaatst naar een ander kasteel met de naam Sinderen (zie verderop).

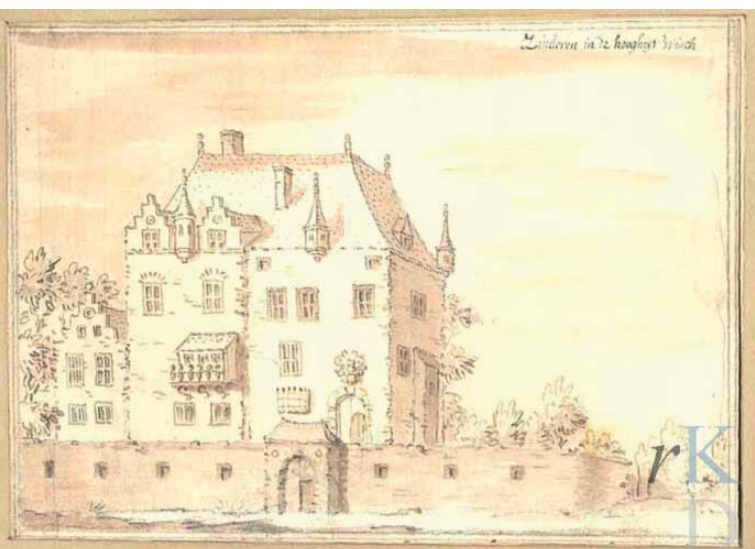
Door het ontstaan van twee takken van de familie en dienovereenkomstig twee huizen of kastelen met dezelfde naam is er in de literatuur enige verwarring ontstaan (Verhoeckx 2009: 12-13). De bekendste afbeelding van een kasteel Sinderen is de tekening die Abraham Rademaker kort na 1626 gemaakt heeft. Omdat hij hier niet vermeld heeft om welke Sinderen het gaat, heeft dit er toe geleid dat Beelaerts van Blokland en Dumas (2005, 379) deze prent aan Sinderen bij Doetinchem toewijzen. Rademaker heeft deze afbeelding echter gekopieerd van een oudere afbeelding uit 1626 (fig. 2) waaronder staat geschreven: *Le Chasteau de Sinderen situe en la Veluwe*. Rademaker was niet de enige die deze prent gekopieerd heeft, zo geven ook de afbeeldingen van Sebastian Furck (Meisner 2de boek, deel 6) en Jacobus Stellingwerff (eerste kwart achttiende eeuw) een vrijwel identiek Huis Sinderen weer. Stellingwerff heeft daarnaast echter nog een tweede tekening van Sinderen gemaakt met als opschrift: Zinderen in die Hoogheyd Wisch (fig. 3). Echter, gezien de treffende gelijkenis van de tekening van zijn Sinderen op de Veluwe met de veel oudere prenten lijkt het er op dat Stellingwerff niet altijd even zorgvuldig te werk is gegaan. Zijn 'Sinderen

.....

Linksoven: (1) Huis Sinderen in 19e eeuw, tekening P. Bloot.

Rechtsboven: (2) Zinderen op de Veluwe, uit Butkens (1626).

Onder: (3) Zinderen in die Hoogheyd Wisch, tekening Stellingwerff (RKD, Den Haag).

in Wisch' kan daarom niet zonder verder onderzoek als betrouwbaar aangenomen worden.

Er is ook een afbeelding van de hand van H. Tavenier met als onderschrift: Zinderen afkomstig van de Heer van Linden A[nno] 1730. Deze afbeelding, die overigens geen kopie is van voornoemde afbeeldingen, betreft eveneens Sinderen op de Veluwe waar een familie Van Lynden gewoond heeft. Tot slot is er de afbeelding van Bloot (fig. 1) die het informatiepaneel bij de kapel siert. Over zowel die afbeelding als de tekenaar is geen verdere informatie bekend, waardoor het moeilijk is om een inschatting te maken van de betrouwbaarheid van deze prent.

Naast bovengenoemde afbeeldingen van Stellingwerff en Bloot geeft pas de kaart van Snoek (fig. 4) een redelijk betrouwbaar beeld van het kasteelterrein. De gebruikte schaal laat echter alleen een algemeen beeld toe. Het betreft een vijfhoekige gracht met een brug aan de oostzijde. Binnen de grachten staat het huis, dubbel zo breed als het lang is, met haaks daarop een bijgebouw. Buiten de gracht staan nog drie even grote bijgebouwen en iets naar het noorden drie kleinere bijgebouwen. Tevens is er een tuinaanleg te zien met park en lanen.

Pas vijftig jaar later is de kadastrale minuut de eerste nauwkeurige afbeelding van het terrein (fig. 5). Hierop is net als de op kaart van Snoek een min of meer vijfhoekige gracht te zien waarbinnen twee gebouwen staan met enkele gebouwen buiten de gracht. De gracht zelf heeft echter een wat eigenaardige vorm gekregen op deze kaart. De twee uitlopers van de gracht richting het huis en de perceelsgrenzen rond het huis doen denken aan een palimpsest. Wellicht heeft een gracht het huis ooit direct omsloten. Met de kadastrale minuut is het historische beeldmateriaal zo goed als uitgeput.

Resultaten veldonderzoek

De Kadastrale Minuut is leidend geweest bij de bepaling van het boorgrid. Er is gekozen voor een hoofddraai over de gehele lengte van het terrein in oost/west richting. Haaks op de hoofddraai zijn zowel ter hoogte van het huis als dwars over het terrein voor het huis binnen de

grachten een tweede en derde raai in noord/zuid richting gelegd. Door bestaande bebouwing en verharding van het erf door betonplaten zijn de raaien op een aantal plaatsen onderbroken, opgeschoven en met name in zuidelijke richting korter dan gehoopt (fig. 6). De boringen hebben in principe een onderlinge afstand van vijf meter gekregen met aan de uiteindes van de raaien telkens enkele controleboringen om de tien meter. Volgens bovenstaande indeling zijn er in totaal 71 boringen op het terrein gezet. Het merendeel is met een Edelman van 5 cm doorsnede gezet, hoewel er vanaf circa 1 meter beneden maaiveld ook vaak is overgegaan naar de gutsboor van 3 cm doorsnede. Het is hier niet de bedoeling in te gaan op iedere afzonderlijke boring, maar om een algemeen beeld te geven van de ondergrond van het kasteelterrein, waaruit vervolgens een aantal conclusies getrokken kunnen worden. Wel zijn er enkele indicatoren per boring in figuur 5 weergegeven. Omdat het terrein op dit moment in gebruik is als boeren-erf, akker en weideveld zal het niet verbazen dat de bovenste lagen van de bodemopbouw vrijwel overal bestaan uit een bouwvoor in diepte variërend tussen de 20 en 35 cm. Hieronder bevindt zich vervolgens een diepere verploegde laag met een diepte variërend tussen de 20 en 60 cm. Deze beide lagen bevatten over het

algemeen een spikkel rode baksteen en leisteen. In de boringen die het meest ten noorden en westen van het huis liggen, zien we een verder onverstoord bodemprofiel, dat wil zeggen dat er onder de geploegde lagen een laag grijs zand ligt dat als C-horizont geïnterpreteerd kan worden van de oorspronkelijke vlakvaaggronden (Stichting voor Bodemkartering 1982).

Dichter in de buurt van het huis verschijnt tussen de 15 en 30 meter ten westen, tussen de 5 en 40 meter ten noorden en in vrijwel de volledige raai direct ten zuiden en ten oosten van het huis een ander pakket onder de verploegde lagen. Hier bevindt zich een pakket dat gemiddeld tot 1,50 à 2 meter diepte ligt en bestaat uit licht geelgrijs, verrommeld zand dat vrij is van puin. Vanaf gemiddeld 1,50 meter zijn er onder dit geelgrijze pakket vervolgens in de meeste boringen nog een laag bruingrijs zand (5-10 cm), een laag veen of venig zand (5-15 cm) en tot slot matig grof, scherp, grijs zand waargenomen (fig. 7). Deze laatste is geïnterpreteerd als natuurlijke C-horizont. In de boring tien meter ten westen van het huis is in deze venige laag een scherp faience (?) gevonden die helaas niet scherper te dateren is dan 1650–1850. Ook in vrijwel alle boringen die op het terrein ten oosten van het huis zijn gezet is een pakket geelgrijs, verrommeld zand waargenomen, maar deze bevat echter wel puin en ligt niet dieper dan 1,50 meter beneden maaiveld. Behalve tussen de 25 en 40 meter ten noorden van de hoofd-raai, waar dit pakket geen puin bleek te bevatten.

Zoals gezegd is er op vrijwel het hele terrein wel een spikkel (9) puin aangetroffen in de boorkern. Er zijn ech-

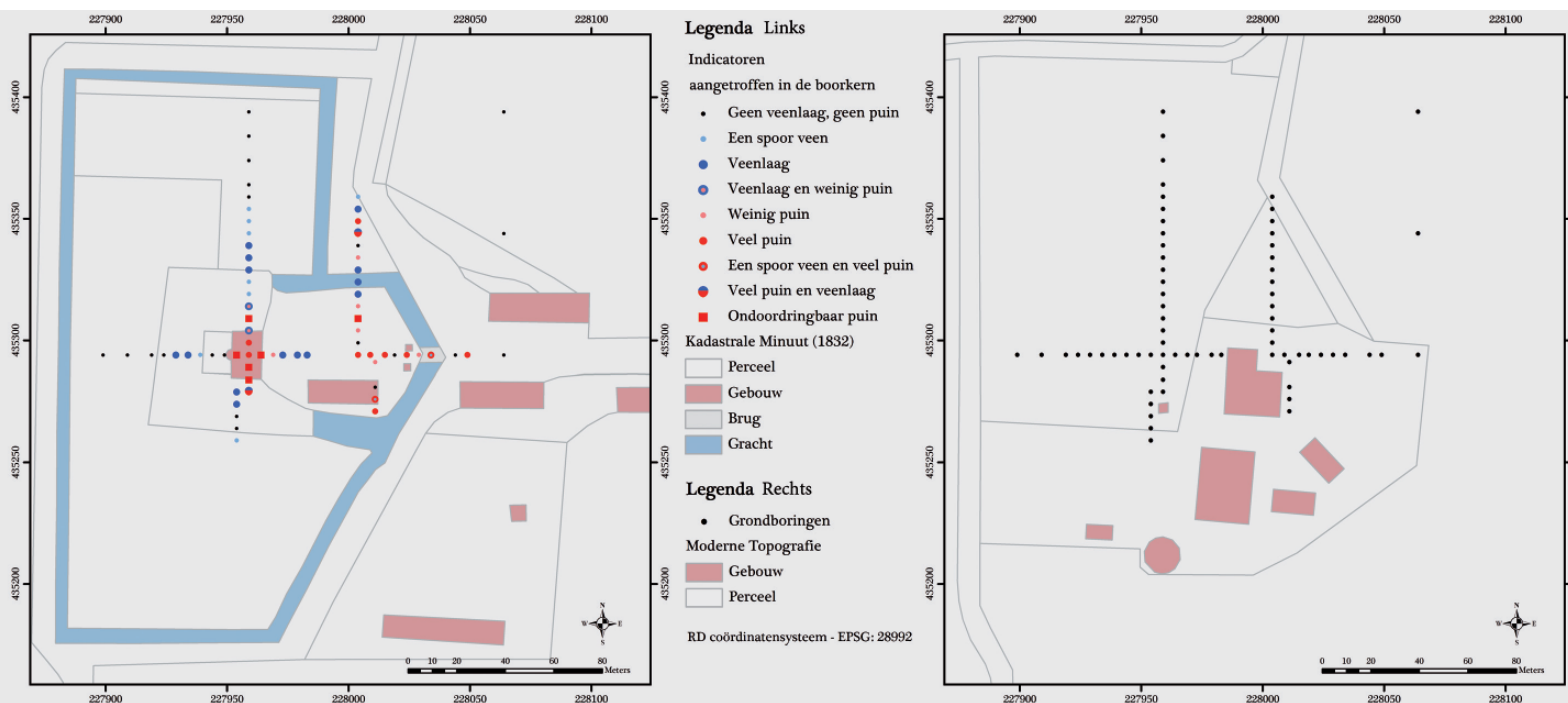

Linksboven: (4) Kaart van Snoek uit 1787 (detail).

Onder, links: (5) Kadastrale kaart minuut 1832 met

Onder, recht: (6) De 71 uitgevoerde boringen.

Rechtsboven: (7) De gebruikte gutsboor.

ter verschillende gradaties in het waargenomen puin aan te brengen. Zo is er naast de spikkel puin vooral op het terrein ten oosten van het huis veelvuldig sprake van een grote dichtheid aan ondergronds puin die uit een melange van rode baksteen, kalk- of kalkzandsteen-resten en leisteen bestaat. Op enkele locaties was de puinconcentratie echter zo groot dat er zelfs met de puinboor niet doorheen geraakt kon worden. Het rode stof aan de boorpunt verraadde echter wel dat het telkens om rode baksteen ging.

Conclusies

Op basis van de resultaten van het archeologisch booronderzoek kunnen er een aantal conclusies getrokken worden. Ten eerste valt het op dat de waargenomen veenlagen goed overeenkomen met waar op basis van de Kadastrale Minuut al kon worden vermoed dat er ooit een gracht gelopen zou kunnen hebben. Op basis van de bodemopbouw lijkt het er zelfs op dat er direct ten oosten van het huis een gracht heeft gelopen en daarmee een hoofdburcht van een voorburcht heeft gescheiden. Door de aanwezigheid van een verrommeld pakket boven de waargenomen veenlagen zou er daarnaast geconcludeerd mogen worden dat de gracht op een gegeven moment is dicht gestort en niet langzaam is dichtgeslibd. Het beeld van een gracht die het huis volledig omringt, lijkt hiermee te worden bevestigd. Direct aan de westzijde van het huis ligt echter nog een klein perceel waar geen aanwijzingen zijn gevonden voor een gracht. Hier zou wellicht een tuin gelegen kunnen hebben. Wanneer de gracht is gegraven of wanneer hij deels weer is dicht gestort, is niet precies te zeggen. Duidelijk is wel dat er rond 1832 aan de oostzijde van het terrein nog een klein deel van de oorspronkelijke gracht open lag. Door de gevonden faience kunnen we ook concluderen dat het deel direct ten westen van het huis ten minste in de periode vanaf ergens na 1650 tot ergens voor 1832 heeft opengelegen. Hoe lang de gracht voor 1832 al bestond, is niet te zeggen. Ten tweede valt het op dat op de plaats die de Kadastrale Minuut aangeeft als de huislocatie, vier plekken met ondoordringbaar puin zijn aangetroffen. Er is echter ook in een boring net ten noorden hiervan ondoordringbaar puin aangetroffen. Het lijkt voor de hand te liggen deze locaties te interpreteren als locaties waar nog funderingen in de grond aanwezig zijn. Het kunnen echter ook stukken muur of puin zijn die tijdens een verbouwing of anderszins ooit in de gracht zijn terechtgekomen. Met zekerheid zijn de afmetingen van het huis daarom niet te bepalen aan de hand van dit onderzoek. Desalniettemin zijn het wel heel sterke aanwijzingen voor bewaarde funderingen in de ondergrond. Ook wanneer er naar de zesde locatie gekeken wordt, op

de voorburcht blijkt nu, waar ondoordringbaar puin is aangetroffen, mag niet direct geconcludeerd worden dat hier de resten van een gebouw liggen. Als het hier echter wel gaat om funderingen, dan zal dit waarschijnlijk van een tweede bijgebouw op de voorburcht zijn geweest dat reeds voor 1785 is afgebroken. De kaart van Snoek laat immers slechts één bijgebouw voor het huis zien.

De Kadastrale Minuut is een onmisbare bron bij onderzoek naar het kasteel Sinderen. De minuut is de enige bron die een relatief compleet en tegelijkertijd ook zeer betrouwbaar beeld van het terrein geeft zoals het er rond 1832 gelegen heeft. Het archeologisch booronderzoek heeft dit beeld in grote lijnen kunnen bevestigen. Met betrekking tot de grachten en de voorburcht heeft het booronderzoek het beeld zelfs kunnen aanvullen. Daarnaast heeft het veldonderzoek ook een, zij het beperkte, tijdsdimensie aan de gracht direct ten westen van het huis kunnen geven. ■

Literatuur

- Beelaerts van Blokland, W. & C. Dumas (2005) *De Kasteel-tekeningen van Abraham Rademaker*, Zwolle /Wijk bij Duurstede.
- Butkens, C. (1626) *Annales Genealogiques de la Maison de Lynden*, Antwerpen.
- 'Onderzoek burchtheuvel Sinderen, gemeente Wisch', *Gelders oudheidkundig contactbericht*: nr. 61, juni 1974.
- Schaap, J.W. (1970), 'Het Veluwe adellijke geslacht van Sinderen', *De Nederlandsche Leeuw: maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde*: nr. 87.
- Stichting voor Bodemkartering (1982) *Bodemkaart van Nederland 1:50 000 – Blad 41 west Aalten*. Wageningen.
- Verhoecx, M. (2009), 'Het Kastelen Lexicon', *Kasteel-Katern: periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting*, 11de jaargang, nr. 26, september 2009.
- Versfelt, H.J. (2003) *Hottinger Atlas van Noord- en Oost-Nederland*.
- Wartena, R. (1985), 'Oud nieuws over Sinderen (I)', *Contactorgaan Aalten, Dinxperlo Wisch* december 1985.

WORDT KASTEEL RIJSWIJK GESLOOPT?

*Werkgroep Bedreigde Kastelen
en Buitenplaatsen*

De afgelopen twee maanden werd kastelenminnend Nederland opgeschrikt door het bericht dat het middeleeuwse Huis Rijswijk in Groessen met sloop wordt bedreigd. Door de geplande verlenging van de A15 komt dit kasteel in de knel. Het lijkt erop dat de infrastructurele problemen zoveel gewicht krijgen, dat bij het opstellen van de vaak ambitieuze plannen de cultuurhistorische waarden die zich in de omgeving bevinden over het hoofd worden gezien. In deze tijden van een zich terugtrekkende overheid is echter gebleken dat publieke aandacht voor dergelijke problemen veel impact kan hebben.

Verlenging van de A15

De A15 speelt een grote rol in het Europese goederenverkeer, omdat het de belangrijkste verbinding is tussen het Rotterdamse haven- en industriegebied en het Europese achterland. De verkeersproblemen die dagelijks rond Arnhem en Nijmegen ontstaan zijn in de afgelopen jaren steeds ernstiger geworden. Voorspeld wordt, dat als men niets aan dit probleem doet, in 2025 niet langer sprake zal zijn van plaatselijke problemen maar het gehele netwerk rondom Arnhem overbelast zal zijn. Eerdere ingrepen om dit probleem op te lossen, zoals de verbreding van delen van de A50 en A12 en de aanleg van een tweede brug bij Nijmegen, bleken geen permanente oplossing. Op de website van projectbureau ViA15 is te lezen dat de dagelijkse files een negatief effect hebben op de internationale aantrekkelijkheid van de Randstad en van

de Rotterdamse haven, de regio Arnhem - Nijmegen kan zich ruimtelijk en economisch niet meer goed verder ontwikkelen en door de overbelasting ontstaan in de regio bovendien problemen met de leefbaarheid. Het verlengen van de nu doodlopende snelweg A15 zou de oplossing zijn voor dit probleem. Het beoogde tracé loopt van knooppunt Ressen ten noordwesten van Bommel, over de Nederrijn, onder Groessen langs en sluit tussen Duiven en Zevenaar aan op de A12. Deze plannen werden in 2011 bekend gemaakt en in 2018 moet de aanleg gereed zijn.

Als deze plannen van het Ministerie van Infrastructuur doorgang vinden, dan is het einde voor het Huis Rijswijk te Groessen in zicht.

Huis Rijswijk

In 2001 kocht de huidige eigenaar Kay Buring samen met zijn vrouw de voormalige havezate Rijswijk, die tot 1815 behoorde tot het hertogdom Kleef. In de Liemerse dijkbrief uit 1328 wordt gesproken over geprivilegieerde hoven tot welke Huis Rijswijk moet hebben behoord. In het huidige huis, een negentiende-eeuwse boerderij, zijn belangrijke delen van de middeleeuwse havezathe bewaard gebleven. In de boerderij is de veertiende-eeuwse poorttoren opgenomen en ook de woonvleugel, die in de vijftiende eeuw tegen deze poorttoren werd aangebouwd. Buring en zijn vrouw hebben het complex in gebruik als woning en boerenbedrijf, waarmee de functie van de havezathe al sinds 1730 onveranderd is. Het huis is één van de oudste gebouwen van de Liemers en bovendien een monument dat een belangrijke historische gelaagdheid bezit.

Al eerder was er sprake van infrastructurele bedreiging. In 1998 werd Rijswijk aangekocht door de overheid, omdat het moest wijken voor de aanleg van de Betuwelijn. Door de monumentenstatus van het huis werden de sloopplannen echter niet goedgekeurd. De spoorlijn werd aangelegd op 100 meter afstand van de boerderij. Het Huis te Rijswijk werd toen weer aan de oude eigenaar verkocht, die het in 2001 weer van de hand deed.

Door de plannen voor de verlenging van de A15 wordt het huis opnieuw met sloop bedreigd. Op de website van ViA15 is te lezen dat 'vanwege de brede regionale wens om de nieuwe snelweg wat verder van de woonwijk Diesfeldt in Duiven af te leggen, [...] de verlengde A15 dichterbij in de buurt van het pand Huis Rijswijk [komt] te liggen'. "Dichterbij in de buurt" betekende in eerste instantie dat de snelweg op welgeteld 60 meter afstand van het huis en dus nabij het boeren erf zou gaan lopen. Hiermee leek voor de overheid vreemd genoeg sloop onvermijdelijk. De nieuwe benadering

telpositie voor de landsverdediging. De afgelopen jaren is in het gebied veel geld en tijd geïnvesteerd in het ontwikkelen van de Lingewaard als recreatiegebied. Sinds 2011 is Fort Pannerden opengesteld voor publiek, zijn parken en natuurgebieden ontwikkeld, fiets- en wandelpaden aangelegd en is geïnvesteerd in restaurants, hotel en campings.

In de directe omgeving ligt Kasteel Doornenburg. Verschillende actiegroepen en de Gelderse Natuur- en Milieufederatie pleiten voor de aanleg van een tunnel in plaats van de beoogde brug. Ook voor de aanleg van de Betuwelijn in 1998 werd gekozen voor een tunnel. Een tunnel en een verdiepte ligging van de A15 zou een duurzame oplossing zijn die de leefomgeving en de beleving van de Lingewaard als natuur- en recreatiegebied voor de toekomst veilig zou stellen. Helaas hebben de protesten en de aangedragen argumenten voor aanleg van een tunnel i.p.v. een brug nog niet geleid tot een herziening van de plannen.

Protest en publieke aandacht

Steeds meer lijken de relatief jonge sociale media als Facebook, Twitter en LinkedIn belangrijke instrumenten te worden bij de bescherming van ons cultureel erfgoed. Het snel delen van informatie en het in een rap tempo verspreiden van bepaalde boodschappen maakt het mogelijk om in heel korte tijd een uitgebreide achterban te mobiliseren. Dat moet ook wel, want door het terugtrekken van de overheid wordt het voor professionele erfgoedinstellingen en toezichthouders door de financiële en personele kaalslag steeds moeilijker om ons erfgoed te beschermen. Het ontwikkelen van internetfora en digitale netwerken kan helpen om dit gat te vullen en ervoor te zorgen

.....

Onder: Tekening van Jan de Beijer, 1742.

dat erfgoedprofessionals en andere *stake holders* uit de erfgoedsector goed op de hoogte blijven van wat er speelt, waar problemen zich voordoen en waar kans liggen.

De casus van Huis Rijswijk laat het belang van het internet zien. Door de publieke aandacht werd het nieuws in rap tempo opgepakt door de nationale media. Berichtgeving over de bedreiging van Huis Rijswijk op de Facebookpagina van de Werkgroep Bedreigde Kastelen en Buitenplaatsen bereikte in twee dagen tijd meer dan 300 mensen. Op voor het publiek laagdrempelige online naslagwerken als Wikipedia zijn de laatste ontwikkelingen te vinden en op de Twitterpagina van actiegroep A15 - een brug te veel kan men meepraten over de plannen rondom de aanleg van de brug over het Pannerdensch Kanaal. Het zou goed zijn als beide netwerken, dus A15-natuur en A15-cultuur, de digitale handen ineen slaan.

Afwachten

Mogelijk is het gevaar voor Huis Rijswijk geweken. Hoe dit alles afloopt voor de eigenaar, zijn gezin en zijn bedrijf is nog onbekend. Het wonen en werken in de context van een boerenbedrijf op een dergelijke locatie is moeilijk voor te stellen. Zodra Rijkswaterstaat het huis in handen heeft, wordt sloop echter een reële mogelijkheid. Op de voorpagina van de website van projectgroep ViA15 en de website van Heemschut is nu het volgende te lezen:

‘Het Huis Rijswijk is een rijksmonument en heeft bij de verdere uitwerking van de plannen de bijzondere aandacht van Rijkswaterstaat vanwege de cultuurhistorische waarde van het pand. Al geruime tijd is de projectorganisatie in gesprek met de eigenaar over de aankoop. Met de gemeente Duiven, de Rijksdienst voor het cultureel Erfgoed, provincie Gelderland en Gelders Genootschap wordt gekeken naar een duurzame bestemming. Een besluit is echter nog niet genomen.’

Daarom is het goed om de komende ontwikkelingen op de voet te blijven volgen.

De conclusie dat de vele aandacht voor dit bedreigde monument in de lokale, regionale en landelijke media en de discussies via de verschillende sociale media flink hebben bijgedragen aan het forceren van een koerswijziging door het ministerie lijkt gerechtvaardigd. Uiteraard worden de onderliggende problemen, zoals het gebrek aan mensen en middelen, hiermee niet opgelost. Wel kan kennis worden gedeeld en kan men met behulp van onder andere deze virtuele netwerken af en toe een ramp, zoals de onnodige sloop van een kasteel of buitenplaats, voorkomen. ■

KASTEEL VORDEN

EN DE BELEVING VAN DE BEZOEKER

Redactie

In het vorige nummer van *Kasteelkatern* deed Vera van der Zwan verslag van haar onderzoek naar de wederwaardigheden van kastelen die ooit gemeentehuis waren geweest. Daaruit bleek dat kasteel Vorden niet als erg toegankelijk werd ervaren. Daarover verschillen de meningen echter en dat heeft van alles te maken met het uitgangspunt van de bezoeker.

Omwonenden en bezoekers

Kasteel Vorden was als gemeentehuis deels toegankelijk voor de lokale bevolking. Het was ingericht als kantoor waar de bewoner bepaalde diensten kon afnemen. Nu het privébezit is geworden, voelt dat voor de omwonenden als het verlies van 'hun' kasteel. Objectief gezien echter is het kasteel nu méér toegankelijk dan vroeger. De nieuwe eigenaren stellen de tuinen gratis open en hebben zich ingespannen ze fraaier in te richten dan voorheen. In het kasteel, dat voor een groot deel in stijl is ingericht, worden vijf dagen per week rondleidingen gegeven. Op het terras kan men wat gebruiken. Regelmatig zijn er gasten uit de verre omgeving die hier een wandeling komen maken, genieten van de tuin en het kasteel bezichtigen.

Geld

Waarom wordt het kasteel nu dan toch niet als toegankelijk ervaren? Dat heeft met twee zaken te maken: een gevoel en geld. Ten eerste is een gemeentehuis van de 'gemeenschap'. Al maken mensen er weinig gebruik van, het voelt toch als iets van de lokale bevolking. Na afstoting gaat die publieke rol vaak verloren, of het nu

als bedrijfshuisvesting wordt gebruikt of als particuliere bewoning. In dat laatste geval kan afgunst ook een rol spelen. Hoe dan ook, het beheren van een kasteel kost veel geld en dat moet worden verdiend. Een bedrijf heeft inkomsten uit zijn activiteiten, een particulier moet of zeer vermogend zijn of het kasteel economisch rendabel maken. In dat laatste geval wordt vaak gekozen voor het heffen van entree, al dan niet gecombineerd met een horecafunctie. Het betalen van toegang wordt door de lokale bevolking uiteraard als een drempel ervaren. De toeristen van elders verwachten niet anders: net als andere culturele instellingen als musea of tentoonstellingsruimten betaal je om ergens binnen te komen. De mensen uit Vorden doen dat ook als zij elders een kasteel bezoeken. Maar 'hun' kasteel was altijd gratis en om even binnen te lopen, ga je niet iedere keer betalen.

Beleving

Het verschil tussen de beleving van het kasteel zoals geschetst in het onderzoek en de daadwerkelijke toegankelijkheid, die door de huidige eigenaars is vergroot vergeleken met vroeger, ligt dus aan twee zaken. Ten eerste het verschil tussen doelgroepen: de omwonenden die voor het onderzoek zijn geïnterviewd en de recreanten, met wie de nieuwe eigenaren te maken hebben. Omwonenden zijn 'hun' kasteel kwijt, de recreant komt voor een gezellig dagje uit en verwacht niet anders dan een entreprijs. Ten tweede bezoekt een recreant een cultuurhistorisch object, terwijl voor de omwonende zijn vertrouwde omgeving is veranderd. Dat wordt op een emotionele manier ervaren. Ze zijn iets kwijtgeraakt. Dit laat eens te meer zien hoe zorgvuldig we met erfgoed moeten omgaan, omdat het om meer dan economische waarden gaat. Gelukkig is er de mogelijkheid voor de Vordenaren om betrokken te blijven bij hun kasteel, als vrijwilliger. Met de nieuwe functie blijft het kasteel in ieder geval behouden, want dat is het schrikbeeld als er geen economische basis achter ligt: afbraak of fundamentele verbouwing. ■

Boven: Vorden (Gelderland). Foto Peter van der Wielen, 1999.

Links: Interieur / trouwzaal. Foto Jan Derwig, 2003.

KASTELEN IN GELDERLAND

Jos Stöver

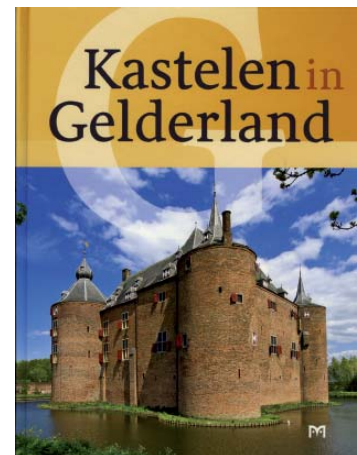
Jorien Jas e.a., red.,
Kastelen in Gelderland
Utrecht 2013,
isbn 978 90 5345 410 7

Het Nederlandse kasteel staat volop in de belangstelling. Het Muider slot, tegenwoordig voor de toeristen omgedoopt tot *Amsterdam Castle*, is waarschijnlijk het bekendste en voldoet misschien ook het meest aan het sprookjesachtige beeld dat mensen van kastelen hebben. Net als Loevestein trekt het kasteel jaarlijks duizenden bezoekers uit binnen- en buitenland. Of dat ook het geval is bij de Doornenburg en het Huis Bergh weet ik niet, maar tijdens de excursie die ik vanwege deze recensie langs een aantal Gelderse kastelen maakte, constateerde ik dat het ook daar behoorlijk druk was. Ronduit stil was het van de zomer bij de ruïne van kasteel Nijenbeek bij Voorst, een verstild juweeltje in het IJsseldal, een welhaast betoverende landschappelijke setting. Het was wel een doordeweekse dag, dat zal hebben gescheeld. De belangstelling voor het kasteel uit zich in talrijke publicaties. Legio zijn de toeristische beschrijvingen waarin kastelen een belangrijke plek innemen. Maar zo nu en dan verschijnen er ook dikkere publicaties. Kort geleden nog verscheen ter afsluiting van de ingrijpende restauratie een exorbitant dik boek over kasteel De Haar in Haarzuilens.¹ Sommige provincies hebben hun kastelenbezit geïnventariseerd. In 1973 verscheen een stevig boekwerk over de borgen in Groningen. De meeste borgen in Groningen zijn verdwenen. Met dit boekwerk werd alles wat erover bekend is bij elkaar gezet en zo aan de vergetelheid ontrukkt.² Met de publicatie van *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht* leek even een trend in gang te zijn gezet.³ Dit boek was namelijk mede aanleiding

voor een andere provinciale uitgave, te weten *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, dat in 2000 het licht zag.⁴ In 2005 verscheen nog een boek over Limburgse kastelen, daarna werd het weer stil.⁵ Nu is dan *Kastelen in Gelderland* verschenen.

Gezien de rijkdom aan kastelen en het stempel dat dit erfgoed op het Gelderse landschap drukt, is het eigenlijk vreemd dat zo'n boek niet eerder verscheen.⁶ Anderzijds: wat een werk! Het boek telt liefst 615 pagina's en in totaal worden zo'n 400 locaties beschreven. Liefst 49 auteurs werkten mee aan de productie. De vijfkoppige redactie zal er zijn handen vol aan hebben gehad. Over de fondsenwerving zal ik het maar niet hebben. Voor de opzet van *Kastelen in Gelderland* is goed gekeken naar vergelijkbare uitgaven. De meeste overzichten hebben namelijk gemeen dat er eerst een algemene inleiding wordt gepresenteerd, waarna men overgaat op de beschrijvingen van de afzonderlijke kastelen. Dat is ook bij *Kastelen in Gelderland* het geval. In acht hoofdstukken wordt het kasteel in al zijn facetten uit de doeken gedaan. Het eerste hoofdstuk is historisch-geografisch van aard en wil de landschappelijke setting van Gelderse kastelen te beschrijven: waar werden kastelen gebouwd en waarom? Hier ligt volgens de auteur nog veel onontgonnen terrein, aangezien de Nederlandse castellologie zich van oudsher voornamelijk met de militaire, typologische en (bouw-)historische kanten van het kasteel heeft beziggehouden.⁷ Een coherent beeld levert dit hoofdstuk dan ook niet op, maar het begin is veelbelovend. Een bijdrage aan de castellologie uit de archeologische hoek ligt overigens voor de hand, aangezien men binnen deze tak van onderzoek gewend is fenomenen zo interdisciplinair mogelijk – dus ook in de historisch-geografische context – te beschouwen. Zo'n brede studie wordt momenteel in het kader van promotieonderzoek uitgevoerd voor kastelen en *moated sites* in het Kromme Rijngebied. In Groningen is een andere promovendus bezig met vergelijkbaar onderzoek voor het Oversticht.

Hoofdstuk 2 beschrijft het bestuurlijke kader waarbinnen kastelen verzezen. Hier heeft men duidelijk vaste grond onder de voeten. Het is een degelijke tekst waarin alle facetten van het bestuur van het graafschap door de eeuwen heen uit de doeken wordt gedaan. Dat geldt evenzeer voor de beschrijving van de Gelderse adel in hoofdstuk 3. Hoofdstuk 4 staat in het teken van de klassieke Nederlandse castellologie: het beschrijft de ontwikkeling en de typologie van het middeleeuwse kasteel in Gelderland door de eeuwen heen. Dat was aanvankelijk gericht op praktische verdedigbaarheid. In dat licht mis ik aandacht voor de *moated sites*, omgrachte edelmanswoningen zonder werkelijk functionele verdedigingswerken, die als het ware de onderkant van het kastelenspectrum vertegenwoordigen.⁸

In de late middeleeuwen is een verschuiving waarneembaar naar wooncomfort. In eerste instantie in combinatie met verdedigbaarheid, later kwam dat wooncomfort steeds meer voorop te staan. Torens, kantelen en grachten dienden op den duur meer voor de representatie van de (gewenste) maatschappelijke positie dan voor defensieve doeleinden. De overgang van vesting naar comfortabele woonstede wordt voor de periode na de middeleeuwen beschreven in hoofdstuk 5. Soms was het mogelijk om het bestaande kasteel aan te passen, zoals dat aan het einde van de zeventiende eeuw op luisterrijke manier gebeurde bij kasteel Middachten. Maar geregeld impliceerde de transformatie ook gedeeltelijke of gehele sloop van het oude

om plaats te maken voor een pand met modernere vormgeving. Dit blijkt in het catalogusgedeelte van het boek, waarin nogal wat huizen staan, die het uiterlijk hebben van landhuizen die rijke burgers plachten te bouwen.

Hoofdstuk 6 beschrijft de directe omgeving van het kasteel. Vrijwel alle kastelen vormden het middelpunt van landerijen, waarvan de opbrengsten voldoende waren om de heer, gezin en personeel te onderhouden. Daarnaast waren er inkomsten uit diverse rechten die aan het bij het kasteel behorende grondgebied waren verbonden, zoals jacht- en visrecht, wind- en waterrecht en geregeld ook de rechtspraak. De inrichting van het terrein was utilitair en gericht op zo groot mogelijk opbrengsten. Pas in de zestiende eeuw komt er verandering en treden esthetische en vermaaksaspecten op de voorgrond. Zo liet de bekende krijsheer Maarten van Rossum een tuin met onder meer een doolhof aanleggen. Allengs worden deze aspecten steeds belangrijker en sluit men aan bij hetgeen de mode voorschreef. In die zin zullen kasteelparken uiteindelijk niet hebben afgeweken van de parken die rijke burgers rond hun buitens aanlegden.

Hoofdstuk 7 beschrijft het gebruik van kastelen nadat de militaire functie verloren ging. In hoofdstuk 6 werd daaraan al geappelleerd. Veel kastelen werden immers tot luxe landhuis omgevormd. Wat niet als zodanig kon worden aangepast of anderszins bruikbaar kon worden gemaakt, liep gevaar te worden gesloopt. Wat is overgebleven en waarvan wij thans zo genieten, kent een zeer variabel gebruik. Naast de woonfunctie zien we kastelen als gemeentehuizen, als zetel voor bedrijven, conferentieoord, klooster, horecagelegenheden et cetera. Maar bijna alle kennen een recreatief-toeristisch gebruik, als bezoekbaar monument, museum, of als object om langs te gaan tijdens het zondagse fietstochtje.

Het laatste inleidende hoofdstuk behandelt de bedreigingen waaraan kastelen blootstonden en nog altijd bloot staan.

Veel kastelen werden gesloopt om plaats te maken voor modernere, meer comfortabele en trendy onderkomens. Faillissement door domme pech of wanbeheer leidde ook tot de afbraak van kastelen, vooral na de middeleeuwen, net als natuurrampen en brand. Het meest indrukwekkend is echter het oorlogsgeweld. Heel wat Gelderse kastelen zijn daardoor geraakt en dat tot in de twintigste eeuw. De Tweede Wereldoorlog heeft diepe, soms nog zichtbare sporen achtergelaten. Kasteel Nijenbeek is als ruïne nog altijd een stille getuige van het geweld. De Doornenburg is zo zwaar beschadigd dat we nu kunnen spreken van een vrijwel complete nieuwbouw. Hetzelfde geldt voor kasteel Doorwerth. Na de Tweede Wereldoorlog is de monumentenzorg goed van de grond gekomen, met positieve gevolgen, ook voor onze kastelen. Het vinden van nieuwe functies (en dus opbrengsten) voor kastelen en kasteelterreinen gaat tegenwoordig hand in hand met de instandhouding. Het bereiken van een goede balans tussen het nieuwe gebruik en de gevolgen hiervan voor het erfgoed is een van de belangrijkste uitdagingen van de hedendaagse erfgoedzorg.

Na de inleidende hoofdstukken start de beschrijving van de afzonderlijke kasteellocaties, waaronder ook terreinen met daarin (onzichtbare) resten van het verder verdwenen kasteel. De indeling geschiedt op basis van de Gelderse gemeenten, waarbij op alfabetische volgorde is gerangschikt. De lengte van de bijdragen varieert. Van sommige terreinen is immers weinig bekend en mogen we blij zijn dat geschiedenis nog enigszins bekend is. Aan de grote, nog bestaande kastelen, kon meer aandacht worden besteed. Het is mooi dat ook over aantal archeologische topterreinen, zoals Huneschans bij Uddel en de motte van Montferland behoorlijk wordt uitgeweid, ook al is de geschiedenis van die complexen niet altijd even gedetailleerd bekend.

Kastelen in Gelderland biedt een overweldigend Gelders 'kastelenpalet'. Dit is niet op de laatste plaats te danken aan het beeldmateriaal. Men heeft daar echt de moeite voor genomen. Het historisch

beeldmateriaal is ruimschoots aanwezig en met zorg gekozen. Veel foto's zijn speciaal voor het boek gemaakt, evenals uniform vormgegeven plattegronden. Wat mij niet overtuigde zijn de gidskaartjes met daarop een globale aanduiding van het kasteel. De schaal van de kaartjes is te klein. Was het niet mogelijk om via een code of iets dergelijks een koppeling te maken met navigatieapparatuur?

Een kasteel even opzoeken kan in het begin wat lastig zijn (je moet weten in welke gemeente een kasteel staat), maar lukt uiteindelijk prima. En lukt het niet, dan is er ook nog de uitgebreide index. De toegankelijkheid wordt verder vergroot door de verklarende woordenlijst, waarin vaktermen afdoende worden vertaald. Tenslotte bevat het boek voor wie verder wil lezen ook nog een uitgebreide literatuurlijst. *Kastelen in Gelderland* is een prachtig boek. Het mag duidelijk zijn dat ik het van harte aanbeveel.

NOTEN

- 1 Bouwstra, C. e.a. 2013. *Tien eeuwen Kasteel de Haar. Wat een weelde*. Zwolle.
- 2 Formsma, W.J.F. e.a. 1973. *De Ommelander Borgen en Steenhuizen*. Assen
- 3 Olde Meierink, B. e.a. 1995. *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*. Utrecht. In hetzelfde jaar al verscheen een 2e druk.
- 4 Stöver, Jos, e.a. 2000. *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*. Zutphen. Ook dit boek werd herdrukt.
- 5 Wel verscheen Noomen, P.N. 2009. *De stinzen in middeleeuwse Friesland en hun bewoners*. Hilversum. Dit boek is van historische snit en biedt een fraaie schets van de vetemaatschappij in middeleeuws Friesland en de rol die stinzen daarin speelden.
- 6 Wat tot uiting komt in de jarenlange nauwe samenwerking tussen Het Gelders Landschap en de Gelderse kastelenstichting.
- 7 Die beperkte interdisciplinariteit was destijds ook mijn kritiek op de publicatie 1000 jaar Kastelen in Nederland. Zie J. Stöver 1997. '1000 Jaar kastelen in Nederland'. In: *Mededelingen Stichting Utrechtse Kastelen*, 1997, 3, 9-18.
- 8 Zie noot 7.

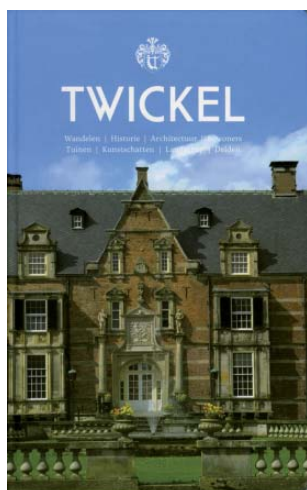
BOEKEN

Fred Vogelzang

**A. Brunt, J. Haverkate, L. den Ouden,
Twickel. Wandelen. Historie. Architectuur.
Bewoners. Tuinen. Kunstschatten.
Landschap.
Delden 2013
isbn 978 90 820964 0 8**

Monografieën over kastelen komen meestal in twee vormen. Óf het betreft een groot, ruim geïllustreerd koffietafelboek met aandacht voor gedetailleerde beschrijvingen van kasteel, interieur, geschiedenis, bewoners en de omgeving, óf het is een handzaam gidsje dat tijdens het bezoek kan worden gebruikt om snel wat achtergrondinformatie te vergaren. In Twickel heeft men bedacht, the best of both worlds te combineren. Het nieuwste boek over dit Overijsselse kasteel is uitgebracht in een iets-groter-dan-achterzak-formaat, compleet met afgeronde hoeken. Ondanks dat heeft het een omvang van bijna 300 pagina's, boordenvol informatie, foto's, kaarten en tekeningen.

Om het voor de wandeling geschikt te maken, is het thematisch/topografisch ingedeeld, met hoofdstukken over het huis, de voorburch, de tuinen, de omgeving zoals het bos, de esch en het plaatsje Delden zelf. Er is ook ruime aandacht voor de bewoners en verdiepingsteksten halen bijzondere thema's naar voren. Het boek geeft veel, toegankelijk gepresenteerde

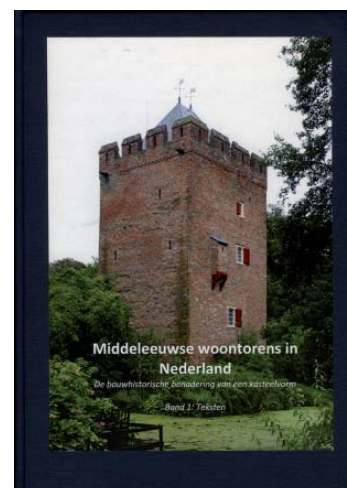

informatie, niet alleen voor een 'accidental tourist' maar ook voor echt geïnteresseerden. Voor die laatsten kan het formaat een klein bezwaar vormen omdat, teneinde zoveel kennis binnen deze kaften te krijgen, gekozen is voor een klein lettercorps in een wat lichte drukletter.

Het is opvallend voor een zo belangrijk kasteel als Twickel dat er geen professioneel bouwhistorisch onderzoek is gedaan. In 2000 heeft een lokale chirurg in ruste het gebouw opgemeten. Zijn bevindingen vormen de basis voor een bouwkundige geschiedenis. Wie met bouwkundigen op pad gaat, merkt hoeveel onzekerheden een bouwhistorisch onderzoek met zich meebrengt. Het is geen exacte wetenschap, er zijn vaak hele subtiele verschillen die tot uiteenlopende interpretaties kunnen leiden. Grote ervaring is daarom een pré. Interpretatieverschillen hoeven het 'grote verhaal' niet te ondergraven, maar een bouwfaseverschil van vijftig jaar kan net betekenen dat een andere eigenaar verantwoordelijk is voor nieuwbouw of restauratie en daarmee veranderen ook de mogelijke motieven achter die wijziging. Ondanks deze kleine kanttekening is het een zeer compleet, goed geschreven en prettig gestructureerd boek. Een aanrader voor ieder met interesse voor kastelen!

**D.B.M. Hermans,
Middeleeuwse woontorens in Nederland.
De bouwhistorische benadering van een
kasteelvorm. 2 dl, proefschrift
Leiden 2013.**

Hoewel dit proefschrift (nog) niet in de handel te verkrijgen is, komt het niet ieder jaar voor dat in Nederland iemand promoveert op een castellologisch onderwerp, en wordt het daarom hier besproken. Taco Hermans, kasteeldeskundige bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, heeft jarenlang het verschijnsel 'woontoren' bestudeerd. Nu is dat begrip problematisch: het is overgewaaid vanuit Duitsland, waar de term wordt gebruikt voor iedere versterkte toren waarin gewoond kan worden. In Nederland echter beperken we het tot solitaire torens, die je als een soort 'vest-zakkasteel' zou kunnen beschouwen: alle

functies van een kasteel vertegenwoordigd in een mini-kasteel; een losstaande toren. Dat geeft direct een aantal problemen. Ten eerste zijn veel torens (later) deel gaan uitmaken van een groter gebouw en is het dus lastig te zien of een toren als solitaire woontoren bedoeld was of dat al vanaf het begin gedacht werd aan een uitgebreider kasteel, waarbij de toren niet meer dan een eerste bouwfase betreft. Ten tweede herbergen sommige torens niet alle functies of is dat niet op te maken uit het bestaande gebouw, of, bij verdwenen kastelen, uit de bronnen. Mogen we in dat geval spreken van 'woontoren'? Dan is er het gevaar van de cirkelredenering: de definitie is gebaseerd op de onderzochte objecten, maar wat de bedoelingen van de bouwers waren is bij gebrek aan bronnen niet meer te achterhalen. Projecteren we dan niet onze eigen interpretatie?

Hoe dan ook, het is een opvallend verschijnsel in Nederland, de vaak in concentraties voorkomende solitaire torens in het middeleeuwse landschap, die zowel militaire, woon- als statusfuncties lijken te hebben gehad. Hermans probeert door gedetailleerd onderzoek, met name vanuit zijn achtergrond als bouwkundige, daar licht op te werpen. Van de misschien wel honderden woontorens zijn er nog maar enkele tientallen fysiek overgebleven en die zijn uitgebreid bestudeerd. Daarnaast zijn andere bronnen gebruikt om verdwenen objecten te beschrijven. Het hoogtepunt van de woontorenbouw valt tussen 1200 en 1350. Het gaat daarbij om vierkante of rechthoekige objecten met

muren van tussen de één en twee meter dik en zijden van een meter of 10 lang, terwijl de toren in hoogte varieert van 10 tot 20 meter, met 15 meter als veel voorkomende maatvoering. Het merendeel heeft twee woonlagen met een kelder en een zolder en blijkt gebouwd door lagere adel en ministerialen, dienstlieden van bijvoorbeeld een bisschop of hoge edelman. Ze zijn in baksteen opgetrokken, hoewel hout en tufsteen ook voorkomen. Over het interieur, zeker de inrichting in de middeleeuwen, lichten de bronnen ons nauwelijks in maar gezien de typering als woontoren is het opvallend dat er nauwelijks van waterputten sprake lijkt. Het is daarmee lastig aan te tonen of woontorens wel voor permanent gebruik geschikt waren of gebruikt werden. En zo zijn we terug aan het begin: zijn woontorens wel woontorens? Het proefschrift draagt zeer veel informatie aan over dit soort objecten, maar kan geen definitief antwoord geven. Het tweede deel, de catalogus, geeft in ieder geval een zeer uitgebreid overzicht.

**J. Verschoor, eindred.,
Groenendaal, van buitenplaats tot wandelbos,
Heemstede-Bennebroek 2013,
isbn 978 90 70712 00 6**

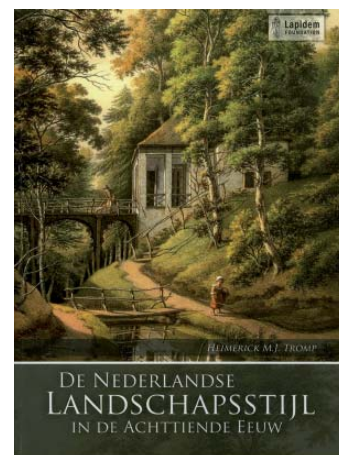
Aan het einde van de negentiende eeuw gaan hier en daar gemeenten er toe over, stadsparken aan te leggen. Soms maken ze daarbij gebruik van een buitenplaats die in of aan de rand van de bebouwde kom ligt en met weinig moeite zo'n functie

kan vervullen. In 1913, hetzelfde jaar dat de gemeente Zeist het park van de oude buitenplaats Beek en Royen aankoopt als wandelbos voor haar inwoners, koopt ook Heemstede een buitenplaats aan om een groot publiek de 'beschavende en opvoedende kracht' van zo'n park te laten beleven. In dit boek wordt de geschiedenis van dit park, deel van de buitenplaats Groenendaal, uit de doeken gedaan. Groenendaal maakt deel uit van een reeks buitenplaatsen aan de voet van de duinen, waarvan misschien Huis te Manpad het bekendste is. Diverse eigenaren passeren de revue, maar ook de ontwikkeling van de omliggende tuinaanleg, de nabijgelegen begraafplaats en andere buitenplaatsen in de omgeving komen aan de orde. De aankoop werd mede door de burgemeester gestimuleerd omdat hij verwachtte dat een groene omgeving Heemstede een aantrekkelijke forensengemeente zou maken, een verwachting die uitkwam. Ook is er aandacht voor de ontwikkelingen van de laatste decennia. Een mooi vormgegeven boek.

**H.M.J. Tromp,
De Nederlandse landschapstijl in de achttiende eeuw,
Leiden 2012,
isbn 978 90 8890 100 3**

Ruim een decennia na zijn promotie verschijnt nu een aangepaste publieksuitgave van Tromps proefschrift over de Nederlandse landschapstijl. Het onderzoek werd ingegeven door de onduidelijkheid over Hollandse tuinkunst van de achttiende eeuw. Onderzoekers gingen er lange tijd vanuit, dat nieuwe inzichten en tuinmodes pas rond 1800 in Nederland aansloegen, maar er waren ook aanwijzingen dat die omslag al eerder plaatsvond. Bovendien gaven bestaande studies geen informatie over waarom deze nieuwe stijl in Nederland populair werd. In het proefschrift en ook in deze handelsuitgave speelt in het verhaal J.F.W. baron van Spaen van Biljoen een belangrijke rol. Het door hem aangelegde park is een prachtig, nog bestaand voorbeeld van een landschapspark, waarover bovendien veel bronnenmate-

riaal voorhanden is. Bij de beantwoording van de onderzoeksvragen gaat Tromp uit van de beleving van de tijdgenoten: wat ervoeren achttiende-eeuwers? Het ging tenslotte niet alleen om fysieke omstandigheden, maar ook om de daarbij behorende emoties. Vanaf 1740 is er al sprake van aanpassingen in de aanleg, maar typische landschapstijlkenmerken als accidentatie, folies en slingervijvers zien we pas later. Tromp behandelt niet alleen het park van Biljoen, maar ook de parken van de stadhouders en een aantal belangrijke grote en kleine tuinen elders in Nederland. Bovendien gaat hij in op de symboliek van de parkaanleg. Voorts tracht hij relaties te leggen tussen tuinmode, vrijmetselarij en politieke achtergronden van de opdrachtgevers. Dat blijkt lastig aantoonbaar: zowel patriotten als Oranjegezinden bedienden zich van de nieuwe stijl.

Het boek ziet er fraai uit, met vele illustraties. Een synthetiserende conclusie ontbreekt helaas en daarmee een antwoord op de hoofdvraag. De mening van baron Van Spaen is echter duidelijk: zijn tuin is een ideaal landschap, zoals hij dat kent uit zowel de klassieke als contemporaine literatuur. Daarnaast vindt hij het belangrijk dat zijn land- en stadsgenoten ook genieten van natuuraanleg in een uitmuntende smaak. Andere opdrachtgevers van landschapstuinen hebben dezelfde inspiratiebronnen, al kan het eindproduct door verschil in temperament en beleving nogal uiteenlopen. Dit sluit aan bij de Heemstede burgemeester in de tekst hierboven, die Groenendaal aankocht voor zijn stadsgenoten.

Op de foto:

"Sinds de 14^e eeuw werd Slot Well, markering langs de Maas, bewoond door de familie van Malsen. Het heeft vele oorlogen doorstaan. Tijdens de Franse oorlog is zelfs de linkerkant van het kasteel afgebroken. In de 19 eeuw werd dit gedeelte weer aangebouwd door toenmalig eigenaar Baron Slingerland. Daarom zie je nu een middeleeuwse toren met een neo-middeleeuws zijgedeelte."

"In 2001 heb ik het kasteel gekocht en grondig gerestaureerd. Het is een bijzonder bezit, zodra je de poort doorrijdt, word je betoverd. De entree is prachtig, maar toch knus.

Precies dát is de kracht van Slot Well. Dikke muren, kantelen, grachten, een ophaalbrug, en toch een behaaglijke woonomgeving, met koetshuis. Ook heel bijzonder is het dubbele grachtenstelsel, onderhand zeldzaam in ons land."

"Op de foto zit ik in de salon, het mooiste gedeelte van het huis. Compleet met een prachtige schouw en een interieur dat past bij de stijl van het monument. Zelfs het behang is eeuwenoud en monumentaal."

Dhr. E. Schermerhorn,
eigenaar en ondernemer

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar